

NOTES D'ARQUEOLOGIA ABELARDIANA

1. EL SEGELL D'ABELARD. — 2. LA IMATGE DE LA TRINITAT AL PARACLET.

EL SEGELL D'ABELARD

El vell mestre Roscelí, en la seva lletra a Abelard (1121), rublerta de ciència teològica, farcida d'injúries contra Heloïsa i esquitxada de mots grollers, barreja la disputa trinitària amb anècdotes personals i acusa el monjo de Saint-Denis de fer pública ostentació dels seus amors amb la monja d'Argenteuil. Creu provar-ho, dient-li :

«At huius imperfecti hominis ignominiae cumulum vero pertinet quod in sigillo, quo fetidas illas litteras sigillasti, imaginem duo capita habentem, unum viri, alterum mulieri, ipse formasti. Unde quis dubitet, quanto adhuc in eam ardeat amore, qui tali eam capitum coniunctione non eribuit honorare.»¹

No ofereix cap dubte el fet que Roscelí assenyala : Abelard cloïa les seves lletres amb un segell on apareixien acoblades dues testes, masculina l'una i femenina l'altra. Que aquestes dues testes, però, representessin el propi Abelard i Heloïsa — hipòtesi no ja maliciosa sinó malèvola de Roscelí — és el que no podem admetre, tot i que cap biògraf del filòsof hi objecti, perquè aqueixa mena d'entalla, amb el retrat del seu posseïdor, fóra un cas únic de la glíptica medieval.

La veritat ha d'ésser que Abelard usava com a segell una pedra antiga, treball de glíptografia romana. Si el cas no era banal (i ho demostra el comentari de Roscelí) tampoc no era insòlit. Demay² ha catalogat uns centenars d'entalles antigues usades a França com a segells durant l'Edat Mitjana. El que és d'una extrema raresa, això sí, és l'entalla

1. MIGNE, *Patrologia Latina*, CLXXVIII, col. 372 ; PICALET, *Roscelin, philosophe et théologien, d'après la légende et d'après l'histoire* (Paris 1911), 139.

2. DEMAY, *Les pierres gravées employés dans les sceaux du moyen âge* (Paris 1877).

representant dues testes, d'home i de dona. L'obra de Demay en registra només cinc.³ Qui sap si alguna d'aqueixes, com les usades pels germans Amauri i Roger *le Gros*, burgesos de Rouen a darrers del segle XII, o per Thierry de Bredorède el 1295, no hauria estat encastada abans a l'anell del Dialèctic. Roscelí hauria pres Júlia per Heloïsa, i Sèptim Sever o Caracalla pel propi Abelard.⁴

Com arribaria a les mans del Palatí la preada gemma? Present d'algun alt personatge de la cort, com el senescal Étienne Garlande? Record d'una dama, d'alguna d'aquelles *singulares feminae* que per ell en altre temps es delien?⁵ Compra feta a un marxant de la Cité, en l'època que els seus cursos d'anomenada universal el feien nedar en la riquesa? Mai no ho sabrem. Commou, però, de tan humà, aquest gest del monjo Abelard, conservant gelós, enmig del naufragi on tot ho ha perdut, la relíquia d'un passat massa recent i encara entranyable.

LA IMATGE DE LA TRINITAT AL PARACLET

Els benedictins Dom Martène i Dom Durand, a qui tant deuen la historiografia i la patristica, descriuen en llur *Voyage littéraire*, publicat l'any 1717, una rara imatge de la Trinitat conservada al monestir del Paraclet, la famosa fundació d'Abelard i d'Heloïsa. Diuen :

«La figure de la Trinité estoit d'une seule pierre, et on y voyait les trois personnes représentées sous la forme de trois hommes de même grandeur et de même parure avec cette distinction, que celui du milieu avoit sur la tête une couronne d'or avec cet écriteau en main : *Filius meus es tu* ; celui de la droite une couronne d'épines sur la tête et en main une croix avec ces mots : *Pater meus es tu* ; et celui de gauche une couronne de fleurs avec ces mots : *Utriusque spiraculum ego sum.*»⁶

3. DEMAY, núms. 204, 249, 256, 298, 300.

4. Al·ludeixo les pedres inventariades per Demay sota els núms. 300 («Julie et Caracalla, Bustes vis-à-vis») i 298 («Julie et Septime Severe, Bustes vis-à-vis»).

5. Diu FOULQUES DE DEUIL, a *Abelard*, en la seva *Epistola* : «Quid singularum feminarum referam plangentium, quae sic, hoc audito, lacrymis more femineo ora rigarum, propter te militem suum quem amiserant, ac si singulae virum suum aut amicum sorte belli reperissent extinctum». (MIGNE, P. L., CLXXVIII, col. 374). Record a HELOÏSA : «Duo autem fateor tibi specialiter inerant, quibus feminarum quarumlibet animos statim allicere poterat, dicendi videlicet et cantandi gratia ... Atque hinc in amorem tui feminae suspirabant» (MIGNE, P. L., CLXXVIII, col. 185-186).

6. Dom MARTÈNE i Dom DURAND, *Voyage littéraire de deux religieux bénédictins* (Paris 1717), part. I, 85.

L'escultura així descrita no ha arribat fins a nosaltres. Desaparegut el monestir, fou duta, l'any 1792, amb les restes d'Abelard i d'Heloïsa, a la parròquia de Nogent-sur-Seine, i dos anys després esmicolada per uns fanàtics, que hi descobriren «le symbole d'une croyance religieuse».⁷

La imatge de la Trinitat, en efecte, estava unida amb les despulles d'Abelard i d'Heloïsa des de l'any 1701. Catherine III de la Rochefoucauld, vint-i-sisena abadessa del Paraclet (1675-1706), a l'època en què la llegenda comença a emparar-se de les aventures dels dos amants, decideix donar a llurs cendres, enterrades modestament sota l'altar major de l'església del monestir, una tomba monumental, aprofitant l'estàtua de la Trinitat, que una tradició de la casa enllaçava amb la vida d'Abelard. La trasllada al cor de les monges, prop de la reixa, per tal que fos visible per als visitants, i l'alça damunt un sòcol, on grava la inscripció que després examinarem, amb la idea d'enterrar al seu peu les venerables despulles. La inscripció ho dóna com a fet el 3 de juny de 1701; tanmateix el trasllat no tingué lloc fins el primer de juny de 1780, sota la vint-i-novena i darrera abadessa Marie-Charlotte de La Rochefoucauld de Roucy.⁸

Gràcies a això, a més de la descripció dels benedictins, existeixen també documents gràfics que permeten fer-nos idea d'aquella imatge, car Bruandot i Alexandre Lenoir dibuixaren, poc abans de la Revolució, la tomba dels fundadors del Paraclet. Lenoir, per a dramatitzar l'escena, agenolla una monja — la mà al cor, els ulls al cel — al peu del monument, i en situa dues més, dretes, a discreta llunyania. Si no cedí a la temptació d'exagerar les proporcions, l'alçada de les figures esculpides seria com de dos terços del natural.⁹ Comparant aquesta representació gràfica amb la descripció transcrita, apareixen algunes diferències: ni la corona del Sant Esperit és de flors, sinó corona reial, com la del Pare, ni en cap de les tres figures no es veuen les inscripcions.

Ha estat infructuosa una recent i acurada recerca del dibuix de

7. ALEXANDRE LENOIR, *Musée des monuments français* (Paris an IX [1800]), I, 221.

8. CHARLOTTE CHARRIER, *Héloïse dans l'histoire et dans la légende* (Paris 1933), 310-316.

9. El dibuix de Lenoir, *Vue du cénotaphe d'Héloïse et d'Abélard dans l'abbaye du Paraclet*, en bistre, es conserva al «Cabinet des dessins» del Museu del Louvre; gravat per Guyot, el publica el *Musée des monuments français*, I, pl. 515.

Bruandot al Museu del Carnavalet, on, segons les dades, havia de conservar-se.¹⁰

Preocupat Abelard per la idea trinitària, preocupació que li valgué les dues condemnes de Soissons i de Sens, i havent estat ell el fundador del Paraclet, hom li ha atribuït la paternitat intel·lectual de la famosa estàtua. Ho demostra la inscripció del 1701 que, en la part que ens interessa, diu així :

«Pierre Abailard, fondateur de cette abbaye, vivait dans le XIIe siècle. Il se distingua par la profondeur de son savoir, et par la rareté de son mérite ; cependant, il publia un traité de la Trinité qui fut condamné par un concile tenu à Soissons en 1120 ; il se rétracta aussitôt, par une soumission parfaite, et pour témoigner qu'il n'avait que des sentiments orthodoxes, il fit faire de cette seule pierre, ces trois figures qui représentent les trois personnes divines dans une même nature, après avoir consacré cette église au Saint-Esprit, qu'il nomma Paraclet, par rapport aux consolations qu'il avait goûtées pendant la retraite qu'il fit en ce lieu.»¹¹

Comencem per observar que el poc que el dibuix de Lenoir ens fa conèixer de l'estàtua, no indueix pas a datar-la del primer quart del segle XII. D'altra part, el Paraclet fou *totum destructum usque ad aream*, l'any 1359, per les bandes angleses d'Eustache d'Auberbicourt, segons la butlla expedida set anys després pel bisbe de Troyes que emprengué la restauració del monestir.¹² I tot i que la tendència emfàtica del llatí — més que més del llatí eclesiàstic — podria fer-nos pensar en una exageració, el fet és que els arqueòlegs només reconeixen com de possiblement anterior a la destrucció les parets d'una granja, que avui encara subsisteixen ;¹³ en tot cas, és evident que no hauria pas pogut restar incòlume una estàtua de tant volum.

Donat per segur que la imatge destruïda el 1794 no era del temps d'Abelard, podem demanar-nos si no en recordaria una altra d'anterior a la destrucció del 1359, aquesta sí de data i d'inspiració abelardianes. La resposta ha d'ésser també negativa. Si Abelard no era pas un icono-

10. Segons Mlle. CHARRIER, *Héloïse*, 315, *le Tombeau d'Abailard et d'Héloïse dessiné sur place par Bruandot* (no Bruandot, com diu ella) és al Carnavalet «dessin côté 83 e».

11. *Archives des monuments français*, II (editat per JULES GUIFFREY i HENRI JOUIN (Paris 1885), 437, segons el procés verbal de l'exhumació feta a Nogent-sur-Seine el dia 3 de floreal de l'any III (23 abril 1794).

12. CORRAD DE BRÉBAN, *Les abbesses du Paraclet présentées dans l'ordre chronologique, avec des notes relatives à l'histoire de la célèbre abbaye* (Troyes 1861), 20. Extret de l'«Annuaire de l'Aube», 1862.

13. ARBOIS DE JOUBAINVILLE, *Répertoire archéologique du département de l'Aube* (Paris 1861), 91.

clasta, el menys que es pot dir d'ell és que no era tampoc un iconòfil.

Cert que el Palatí autoritza, com veurem, la representació pictòrica de Jesucrist (amb més forta raó, doncs, la de la Verge o dels Sants) i que no trobem a la seva obra cap raó doctrinal que s'oposi a llur representació escultòrica. Sembla però massa lluny del pensament del nostre teòleg de prestar figura humana a la Divinitat. És més, àdhuc admetent que transigís amb una representació antropomòrfica de la Trinitat, cal pensar que no seria pas amb aquella de la imatge que ens ocupa, més adient a les idees del seu adversari Roscelí que no pas a les seves.¹⁴ D'altra banda, per a les inscripcions que acompanyaven les figures, la profunditat teològica d'Abelard hauria suggerit quelcom de millor que no pas la banalitat de dir el Pare : «Tu ets el meu fill», de respondre el Fill : «Tu ets el meu pare», i de concloure l'Esperit : «I jo l'alenada de tots dos» — quelcom, per exemple, que traduís la fórmula, que li era cara, atribuint especialment al Pare la potència, al Fill la ciència, a l'Esperit l'amor.¹⁵

Tanmateix, pel que fa a l'església del Paraclèt no ens cal pas aventurar hipòtesis. La posició del Palatí és terminant. En efecte, la seva regla del monestir, continguda a l'Epístola VIII, prescriu :

«Nulla in eo [oratorio] sint imaginum scuptilia. Crux ibi lignea tantum erigatur ad altare, in qua si forte imaginem Salvatoris placeat depingi, non erit prohibendum.»¹⁶

Així, doncs : a) prohibeix tota imatge d'escultura ; b) ordena que sols hi hagi una creu de fusta ; c) permet que a la creu de fusta hi sigui pintada la imatge del Salvador.

A la vista d'aquest text i resumint les observacions anteriors, crec just de concloure que l'escultura trinitària del Paraclèt, destruïda l'any 1794 :

1. No era del temps d'Abelard ;
2. No era d'inspiració abelardiana ;
3. No existia en el temple destruït l'any 1359 ;

14. En efecte, diu Roscelí, en la seva Epístola a Abelard : «Itaque cum de divinae substantiae discrepare videamur, tu quidem de ingenioli tui tenui conatu praesumendo solitudinem ei singularitatis adscribens, ego autem divinarum Scripturarum aententiis armatus similitudinis et aequalitatis unitatem defendens...» (MIGNE, *Patrologia Latina*, CLXXVIII, col. 368-369) ; text més correcte en F. PICAUVET, *Roscelin, philosophe et théologien, d'après la légende et d'après l'histoire* (Paris 1911), 137.

15. Cf. *Theologia Christiana*, lib. I, cap. II (MIGNE, P. L., CLXXVIII, col. 1124).

16. MIGNE, P. L., CLXXVIII, col. 281.

4. Fou posada en el reconstruït a partir del 1366 ;
5. Abans del segle XVIII la tradició de la casa l'havia enllaçada amb Abelard.

Remarcaré, per acabar, la semblança entre la Trinitat del Paraclet i una altra que existeix, encara avui, a la mateixa diòcesi, a la portalada occidental de l'església de Saint-Urbain de Troyes. És de talla de fusta i representa el Pare coronat de tiara, en actitud de beneir i amb la mà esquerra damunt el món ; a la seva dreta el Fill, coronat d'espines, també beneint i duent la creu ; a l'esquerra el Sant Esperit, amb un colom com a atribut. A diferència de la imatge del Paraclet, on les tres persones estan dempeus, a la de Troyes apareixen segudes.

LLUÍS NICOLAU D'OLWER

Institut d'Estudis Catalans, Barcelona (Mèxic).